

Maurice Dobb

Den klassiska nationalekonomin och Marx¹

I Marx' ögon avslöjade den analys, som de klassiska ekonomerna hade utfört, endast halva problemet. De hade, som Engels påpekade i ett viktigt avsnitt i sin *Anti-Dühring*, visat på kapitalismens positiva sida i motsats till vad som hade funnits dessförinnan. Genom att demonstrera lagarna om *laissez-faire* hade de kommit med en kritik av förutvarande samhällssystem; de hade emellertid inte tillhandahållit en historisk kritik av kapitalismen själv. En sådan analys återstod att göra, såvida inte kapitalismen skulle betraktas som en fast och varaktig naturlig ordning eller ett oföränderligt slutmål för den samhälleliga utvecklingen. Detta behövde göras för att ge kapitalismen dess rätta plats i den historiska utvecklingsprocessen och för att samtidigt skaffa en nyckel till att göra förutsägelser om dess framtid. Ekonomisk vetenskap fram till i dag, sade Engels, 'börjar med en kritik av de kvarlevande feodala produktions- och bytesformerna och påvisar därefter nödvändigheten av att ersätta dessa med kapitalistiska varianter. Den utvecklar så. lagarna för det kapitalistiska produktionssättet och de däremot svarande bytesformerna ur positiv synpunkt, dvs. ur en synpunkt, enligt vilken de främjar den allmänna samhällsnyttan.' Det dialektiska fullbordandet av nationalekonomin var lika nödvändig att utföra genom 'en socialistisk kritik av det kapitalistiska produktionssättet; belysa dess lagbundenhet ur negativ synpunkt och påvisa hur detta produktionssätt genom sin egen utveckling drives mot den punkt där det omöjliggör sig självt'.²

Svårigheten i frågan var en exakt tolkning av vinsten som ett inkomstbegrepp. Ekonomerna hade satt upp villkor som reglerade varornas bytesvärden. De hade förklarat dessa villkor i kostnadsteorins termer; och de hade också tillhandahållit något som var praktiskt taget en kostnadsteori med avseende på själva arbetskraftens värde. Vinsten betraktades då som en restkvantitet, vars storlek bestämdes av dessa andra givna faktorer — produktens värde och arbetskraftens värde. Hittills kan förklaringen tyckas vara tillfredsställande. Men som den presenterades hade den allvarliga brister; vinsten hade nämligen behandlats som en restfaktor utan att närmare förklaras. Vinstens egenart, samt orsaken till att den över huvud taget fanns som ett inkomstbegrepp, förblev en hemlighet; och till dess att denna hemlighet avslöjades lämnades inte blott viktiga praktiska frågor obesvarade, utan man kunde inte heller vara säker på att termerna i det samband som skulle bestämma vinsten, (nämligen löner och produktens värde), på ett korrekt sätt kunde behandlas som oberoende. I teorin om jordränta anfördes det begränsade utbudet och den därav följande knappheten på tillgänglig jord, som skäl till jordräntans uppkomst och jordägarens förvärv därav. Den klassiska teorin hade inte påvisat någon motsvarande orsak till att vinst hade uppkommit och tillförts kapitalisten. Vinstens nödvändighet hade helt enkelt tagits för given. Följande fråga återstod: Fastän det må finnas en skillnad mellan produktionskostnaderna och produktens värde, varför skulle denna skillnad tillkomma kapitalisten och hans medhjälpare snarare än någon annan? Varför visade inte ett sådant överskott i ett system, där ekonomisk frihet och fullständig konkurrens råder, en benägenhet att absorberas, antingen genom jordränta eller i form av löner? Om man skulle förklara dess fortlevande med kostnadsteorins termer, hur skulle det vara förenligt med arbetsvärdeläran? Eller skulle man tolka detta förhållande med hjälp av begrepp som motsvarar teorin om jordränta? Man kan se att detta inte var en överflödigt undersökning, om man betraktar betydelsen av den typ av praktiskt problem vilket är beroende därav:

¹ Detta avsnitt utkom ursprungligen som kapitel III i *Political Economy and Capitalism*. London: Routledge, Kegan Paul, 1937.

² *Anti-Dühring*, engelska översättningen s. 171. Sv. övers. 1955, s. 206.

vad skulle till exempel bli verkan av om vinsten beskattades eller bestämdes för något annat speciellt ändamål, eller om lönerna steg och inkräktade på vinsten, eller om vinstandelen av någon anledning visade en tendens att sjunka? Var bibehållandet av en kapitalistisk klass i lika hög grad detsamma som att gynna uppkomsten av en improduktiv belastning på industrin som Ricardos anhängare hade påstått att den jordägande klassens existens var? Skulle det intresse som denna klass hyste att skydda vinsten i lika stor utsträckning hämma de produktiva krafterna som godsägarnas vilja att skydda jordrätten gjorde?

Då de insåg denna lucka i sitt resonemang, försökte ekonomerna, särskilt Ricardos efterträdare, att bygga upp en förklaring av vinstbegreppet längs två riktlinjer — å ena sidan genom att skapa ett nytt begrepp, 'verklig kostnad', vars utbytbara motsvarighet vinsten var; å andra sidan med hjälp av en påstådd speciell 'produktivitet' hos kapitalet (och följaktligen även hos denna produktivitets skapare, kapitalisten).

Det är dessa ytliga och motsägelsefulla teorier som till största delen utgör beviset på national-ekonomins nedgång efter Ricardo, vilket så många bedömare har vägrat att erkänna, och vilket från Marx lockade fram benämningen 'vulgärekonomi'. Det var mot dessa tankar som Marx riktade sina skarpaste utfall — framför allt vad Böhm-Bawerk betecknade³ som hans 'betydelsefulla angrepp' mot teorin om kapitalets produktivitet. Enligt Marx låg förklaringen till vinsten inte i någon inneboende egenskap hos kapitalet som sådant, inte heller i någon verklig kostnad eller produktiv handling från kapitalistens sida, (lika litet som värdestegringen på jorden ansågs vara en följd av naturens egenskaper eller jordägarens åtgärd), utan vinsten förklarades genom det nuvarande samhällets klasstruktur — denna klassuppdelning i egendomslösa och de som fråntagits allt vilken ligger bakom fasaden av jämlikhet och fria avtal och 'naturliga värden', inom vars ramar nationalekonomins lagar hade bildats.

Enligt Marx' syn på den historiska utvecklingen hade framåtskridandet sett ett flertal klassystem uppstå och försvinna, där vart och ett hade skapat och i sin tur betingats av de tekniska förhållandena och de åtföljande produktionsätten vid denna tidpunkt. Klassmotsättningar, som hade sin grund i relationerna mellan skilda delar av samhället till de rådande produktionsmedlen, hade utgjort utvecklingens främsta drivkraft — den viktigaste orsaken till att man passerat från en typ av samhälle till en annan. Kapitalismen var också ett system av klasser, vilket stod klart efter att dess ursprung undersökts: detta system var olikt de föregående i betydande avseenden, men likväl ett samhälle som hade sin grund i en uppdelning mellan de förmögna härskarna och undersåtarna som inte ägde någonting. Det var naturligt för Marx att undersöka egenheterna i detta förhållande för att finna lösningen till det kapitalistiska samhällets väsentliga utvecklingstakt — för att finna situationer med bristande jämvikt, tendenserna till rörelse, och till rörelse *i* grunden, inte blott *på* grunden, bakom den slöja av ekonomiska harmonier, vilket enbart en analys av bytesförhållandena på en fri marknad tycktes avslöja. I motsats till lika rättigheter blottades nu olikhet i ekonomisk ställning; i motsats till frihet att sluta fördrag uppenbarades nu ekonomiskt beroende och tvång.

Naturligtvis måste det väsentliga i detta förhållande mellan kapitalist och arbetare, vars springande punkt är uppkomsten av profit, ha stor likhet med förhållandet mellan de ägande och de arbetande i tidigare samhällsformer där klassystem förekom — till exempel mellan herre och slav eller mellan feodalherre och livegen. I dessa tidigare samhällstyper rådde det inget tvivel, varken om att förhållandet karakteriserades av våld och utsugning, eller vad som var ursprunget till den härskande klassens inkomster samt dessas natur. I kraft av lag och sedvänja tillägnade sig

---

³ *Capital and Interest* s. 173.

denna klass överskottet, sedan dess arbetares uppehälle tillgodosetts. Det förklarades öppet hur detta samband var beskaffat. Detta var emellertid inte fallet i det kapitalistiska samhället. Sambanden antog uteslutande en värdekaraktär. Det förekom inte någon överskottsprodukt utan endast ett överskottsvärde, vilket antogs vara kontrollerat av lagen om värdet som verkar på en marknad där fullständig konkurrens råder, och där normal handel innebar byte av produkter med lika värde. Hur kunde man under sådana förhållanden över huvud taget förklara uppkomsten av ett mervärde? Hur skulle detta begrepp stämma överens med värdeteorin, vilken i sig själv var ett abstrakt uttryck för hur en marknad med fri konkurrens arbetar? Formeln för handel på en fri marknad var $C—M—C$. Det tycktes som om ingen kunde få en inkomst i pengar utan att först i utbyte erbjuda C , vilket är motsvarande värde i varor. Möjligheten för köpare och säljare att röra sig fritt från den ena delen av marknaden till den andra samt mellan olika marknader, säkerställde att inget mervärde skulle uppstå i någondera hälften av denna bytesprocess vare sig det gällde $C—M$ eller $M—C$. Hur kunde då en klass börja med M , en summa pengar, och genom att införa denna i cirkulationen få ut ett högre värde än vad man ursprungligen satsade: $M—C—M$? 'För att förklara profitens allmänna karaktär', sade Marx, 'måste man utgå från satsen att varor i genomsnitt säljes till sina verkliga värden, och att profiter uppstår genom att man säljer produkterna till dessas verkliga värden. Om man inte kan förklara profit med denna hypotes som grund, kan man över huvud taget inte förklara densamma.'⁴ Tudorättens envælde eller panträtten på andras arbete under feodaltiden kunde inte längre användas till att förklara hur en klass lyckades erhålla inkomster utan att ha bidragit med någon produktiv aktivitet. Vinster förvärvade genom tur eller genom enskild 'skarpsinnig erfarenhet' kunde inte utöva något varaktigt inflytande i ett system av 'normala värden'. Det tycktes omöjligt att, i ett samhälle med avtalsfrihet, den verkssamme allmänt skulle ägna sig åt att ihärdigt lura den improduktive. Detta kunde på sin höjd ge en förklaring till individuella vinster och förluster inom kapitalistklassen — det som den ene vann, det förlorade den andre: det kunde inte gälla inkomsten hos en hel samhällsklass. Det var således inte en tillräcklig förklaring att beskriva vinstbegreppet antingen som Sismondi hade gjort som en företagarens plundring av arbetaren, inte av den orsaken att företaget tillverkar mer än det kostar honom, utan därför att företagaren inte betalar alla kostnader då han inte ger arbetaren tillräcklig ersättning för det arbete denne utfört',⁵ eller med Brays ord, att vinsten skulle vara ett resultat av 'ett system byggt på icke jämförbara byten',⁶ ovan nämnda förklaringar gav inte något svar på den centrala svårigheten i problemet och lämnade samtidigt det motsägelsefulla förhållandet olöst.

James Mill hade i själva verket uppmärksammat likheten mellan ett lönesystem och slavarbete. 'Vad är skillnaden', frågade han, 'mellan den man som arbetar med hjälp av anställda som får löner (och den som äger slavar)? ... Den förre äger i lika stor utsträckning arbetskraften som den företagare vilken utnyttjar slavar. Den enda skillnaden ligger i det sätt på vilket arbetet köpts. Slavägaren köper samtidigt allt det arbete som människan i fråga över huvud taget kan utföra: den företagare som betalar ut löner köper endast så mycket av en människas arbete, som hon kan utföra på en dag eller under någon annan överenskommen tidsrymd. Den senare är emellertid i lika hög grad som slavägaren ägare till arbetet, och det resultat som uppkommer härigenom, då

⁴ Detta citat är hämtat ur *Value Price and Profit* [Lön, pris och profit]. I denna bok sade Marx även följande angående jämförelsen mellan slaveri och ett system med löner: 'Med lönesystemet som grund tycks även den *icke betalda* arbetskraften vara *avlönad*. Vad däremot beträffar slaven, förefaller det som om till och med den del av hans arbete som är avlönad icke vore betald.' I det förra systemet 'döljes hela transaktionens karaktär fullständigt genom att kontraktet och den lön som utbetalas i slutet på veckan, kommer emellan'.

⁵ *Nouveaux Principes*, Band I, s. 92.

⁶ *Labour's Wrongs and Labour's Remedy*, s. 50.

arbetet kombineras med företagarens kapital, är lika mycket hans eget.⁷ Här övergav emellertid Mill problemet. För Marx började på detta stadium vad som var av väsentlig betydelse. Den lösning han fann på denna centrala frågeställning pekade i riktning mot särskiljandet av arbete och arbetskraft, vilket han ansåg vara av avgörande betydelse. Den kapitalistiska produktionen hade sina historiska rötter just i den process där mänsklig verksamhet omvandlades till en vara. Arbetskraften blev något, som man kunde köpa och sälja och som i sig själv kunde få ett värde. Eftersom proletären saknade jord och produktionsredskap återstod för honom inget alternativt sätt att förtjäna sitt uppehälle; och fastän det lagliga tvånget att arbeta för någon annan var avskaffat, fanns det tvång kvar, som uppstod genom förhållandena inom klassen. Eftersom den enskilde arbetaren (åtminstone då det inte förekom föreningar eller sammanslutningar) saknade ett alternativ eller ett 'reservpris' på den vara han sålde, fick denna, i likhet med andra varor, ett värde som motsvarade vad det arbete kostat som framställde den; detta senare utgjorde vad som var nödvändigt för den mänskliga arbetarens uppehälle. Härav följer att uppkomsten av profit inte skulle tillskrivas någon alstrande förmåga hos kapitalet *sådant*, utan det historiskt betingade faktum att verksam arbetskraft var i stånd att frambringa en produkt av långt större värde (beroende på den mängd arbete som avsågs i fallet i fråga) än det värde, till vilket man uppskattade arbetskraften i sig som vara. Härav följer att de transaktioner, som ägde rum mellan arbetaren och kapitalisten, både var och inte var ett utbyte av jämförbara storheter. Med den samhälleliga grund, vilken gjorde arbetskraft till en vara, som förutsättning, förekom ett utbyte av jämförbara storheter, vilket uppfyllde de krav som uppställdes i lagen om värde — kapitalisten tillhandahöll arbetaren dennes uppehälle och erhöll i gengäld arbetskraft av lika stort marknadsvärde. Kapitalisten fick arbetarens arbetskraft; arbetaren fick i sin tur tillräckligt för att ersätta den fysiska påfrestning på hans person, som det medförde att arbeta för kapitalisten. Den ekonomiska rättvisan var tillfredsställd. Kapitalisten skulle emellertid inte ha varit i en sådan ställning att han kunde tillägna sig detta mervärde, om inte den historiska omständigheten varit sådan, att det existerade en klass, vilken måste sälja sin arbetskraft som enda möjlighet att förtjäna sitt uppehälle, och därigenom möjliggjorde för kapitalisten att utföra denna lönande affär.

Den konkurrerande tolkning som Lauderdale och Malthus hade framfört med hjälp av kapitalets produktivitet, innebar ett återfall, antingen till mysticism, eller till ytliga förklaringar med 'utbud och efterfrågan' som grund, vilka både Marx och Ricardo fördömde. Marx önskade aldrig förneka att kapital, eller snarare de konkreta hjälpmedel i vilka lagrad arbetskraft förverkligades, skapade förmögenhet eller 'rikedomar': det skulle uppenbarligen ha varit absurt att förneka ett sådant förhållande. I själva verket påstår han öppet att 'det är fel att tala om arbete som den enda källan till rikedom'.⁸ Lika litet förnekade Ricardo att jorden, även den som icke var uppodlad, skulle kunna alstra nyttigheter. Detta innebar emellertid inte att jord eller kapital frambringade värde. Tvärtom, ju mera slösaktig naturen var med jordens frukter, desto lägre värde antogs den senare besitta, och desto mindre chans var det att jorden skulle alstra någon ränta. Marx betonade att värde inte var någon underlig, inneboende egenskap hos *tingen*: det var endast ett uttryck för sociala samband *människor* emellan. Det var en egenskap, vilken tingen var begåvade med, till följd av det sätt på vilket mänsklig arbetskraft tillvaratogs och fördelades mellan olika produktionslinjer allt under det att arbetet fördelades inom samhället; och denna uppdelning av den

⁷ *Elements of Pol. Econ.* (1833), s. 58-59. Denna 'enda skillnad' kan emellertid göra löntagarens ställning ekonomiskt underlägsen slavens, i lika stor utsträckning som den kan förbättra den förres situation. Om arbetaren nämligen inte är sin herres egendom, har den senare inget intresse på lång sikt att underhålla den förre (arbetskraftens förslitning och dess värdeminskning genom nöd är inte en kostnad för arbetsgivaren i den utsträckning som maskinernas slitage). Härav följer att det mycket väl skulle kunna ligga i en arbetsgivares intresse att behandla en fri arbetare mindre väl än häst eller en slav.

⁸ *Critique of Political Economy*, s. 33.

samhälleliga arbetskraften var inte godtycklig, utan följde en bestämd kostnadslag med stöd av Adam Smiths 'osynliga hand' på en marknad med fri konkurrens. Att sålunda förklara mervärde med hjälp av någon egenskap hos ett föremål (kapital) var som att återgå till något som Marx kallade 'varufetischism' — ett slags spiritism som 'vulgärekonomin' efter Ricardo allt mera förföll till. Denna bestod i att man besjälade tingen på ett abstrakt sätt med orsaken till bytesförhållandena, då den senare i själva verket blott var resultatet av samhälleliga relationer mellan *människor*. Det var som om man skulle förklara förloppet i en dockteaterföreställning endast med hjälp av dockornas egenskaper och uppförande. 'Ett bestämt socialt samband mellan människor antar i deras ögon den sällsamma karaktären av ett förhållande mellan ting.'⁹ 'Förekomsten av en intäkt, som den uppenbarar sig på ytan, är skild från dess inre relationer och från alla samband. Sålunda blir jorden jordröntans källa, kapitalet källan till profiten och arbetet ursprunget till lönerna.'¹⁰ En politisk ekonomi som använde dylika termer, och som i sin analys begagnade sig av konstanta egenskaper hos föremål, egenskaper som inte hade någon anknytning till individer och till dessas klasstillhörighet, kunde endast behandla skeendet på ytan, och var blott i stånd att erbjuda en partiell analys av olika fenomen. Härav följer att en dylik ekonomisk teori endast kunde postulera lagar och utvecklingstendenser, vilka inte blott var ofullständiga, utan även var motsägelsefulla och falska. På en sådan abstraktionsnivå kunde det inte förekomma någon särskiljning, därför att ingen av de betydelsefulla utmärkande egenskaperna innefattades i de antaganden som ställts upp. Produktionsfaktorer behandlades enbart från den tekniska sidan som oombärliga, var och en för helheten och härigenom även för varandra: en abstraktion utanför hypotesens ram erbjöd ett bevis på en betydelsefull överensstämmelse dem emellan. Det var inte överraskande att inte finna något överskottsbegrepp på denna nivå av resonemanget, och att ekvivalenter alltid skulle bytas mot ekvivalenter, därför att förhållandet var så definierat att så måste bli fallet.

Vi kan kanske återropa ett mera färskt exempel på den brist på meningsfullhet, som häftar vid vissa grundläggande begrepp, då bytesförhållandena behandlas oberoende av människorna som producenter och när man bortser från den sociala och institutionella bakgrunden. Pareto har påvisat den viktiga skillnaden mellan 'människors handlingar, vilka är ägnade åt att tillverka och omvandla ekonomiska varor', och 'de som tillskansar sig varor vilka producerats av andra'. Det är alldeles naturligt att Paretos distinktion mellan dessa båda företeelser är helt utan betydelse på marknad där fri konkurrens råder, om man betraktar det ekonomiska problemet enbart som ett mönster av bytesrelationer, avgränsade från de sociala samband som gäller individerna i fråga — och om man helt enkelt behandlar de individer som deltar i utbytet som så många x och y, vilka utför vissa 'tjänster', men är isolerade från sina konkreta samband med produktionsmedlen (till exempel, vare sig de är besuttna eller ej, vare sig de är passiva kupongklippare eller aktiva arbetare). 'Att man tillägnar sig varor som tillverkats av andra', kan bara vara resultatet av att en monopolsituation föreligger eller en följd av utom-ekonomiskt bedrägeri eller våld. En sådan företeelse är utesluten från ett system av 'normala' bytesvärden genom blotta definitionen av en marknad med fri konkurrens. Detta är i själva verket det svar som professor Pigou gav. Efter att ha återropat Paretos distinktion övergår han till att framkasta att 'rent konfiskatoriska handlingar' ('acts of mere appropriation') kan uteslutas genom det antagandet att 'när en människa erhåller en vara från en annan människa, tänker man sig att detta sker, inte genom ett beslagtagande, utan genom ett utbyte på en öppen marknad, där de handlande är någorlunda skickliga samt känner till förhållandena tämligen väl'.¹¹ Man kan säga att denna slutsats stämmer mycket väl överens med

⁹ Marx, *Das Kapital*, Band I, s. 43. *Kapitalet* (B), s. 63.

¹⁰ Marx, *Theorien über den Mehrwert* (Utgiven 1923), Band III, s 521-522.

¹¹ *Economics of Welfare*, s. 130.

undersökningens ram. Men antyder inte just det svar som en undersökning av en sådan omfattning kräver, det överkliga i en sådan begränsning, och hur andligt torftig en så pass avgränsad analys blir, åtminstone då det gäller grundläggande spörsmål inom *politisk* ekonomi? Likväl har tendensen inom ekonomisk vetenskap efter Ricardo varit att på detta sätt begränsa den ekonomiska undersökningens omfattning: dessutom har man samtidigt en benägenhet att framhärda i att avge uttalanden angående grundläggande frågor, vilka påminner om dem som de klassiska ekonomerna befattade sig med.

Låt oss antaga att tullportar var en allmän inrättning, vilken hade sitt ursprung i en sedvänja eller ålderdomlig laglig rättighet. Kunde man då med fog förneka det faktum att inkomsten för den klass som ägnade sig åt att inkassera tullarna i ett viktigt avseende utgjorde 'ett tillskansande av varor som andra hade tillverkat', och inte en betalning för en 'handling avsedd att producera och omvandla ekonomiska varor'? Likväl skulle tullavgifterna bestämmas i konkurrens med alternativa vägar, och härigenom skulle de förmodligen motsvara priser som bestämts 'på en öppen marknad, där handlande på båda sidor är någorlunda skickliga samt känner till förhållandena tämligen väl'. Skulle inte detta att man öppnade och stängde tullgrindarna bli en betydelsefull produktionsfaktor, i enlighet med de flesta nu förekommande definitioner av en produktionsfaktor, åtminstone med lika stort berättigande som att många av de uppgifter som en kapitalist utför i dag betecknas som en dylik? Denna produktionsfaktor kunde då, liksom de övriga, sägas besitta 'en gränsproduktivitet', och priset därpå skulle betraktas som ett mått på och en jämförbar storhet med den tjänst denna faktor utförde. Var kan man i alla händelser dra en logisk gränslinje mellan tullportar och äganderätt till knappa resurser i allmänhet? Man skulle kanske kunna påstå att skillnaden ligger i om ägaren till tullporten själv byggt vägen eller inte. Om så är fallet, innebär det att man just bryter igenom den snäva krets av abstrakta bytesrelationer på jakt efter en definition som begagnar sig av produktiviteten hos personen i fråga, skild från och mera grundläggande än det faktum att denne öppnar och stänger tullportar. Föreställningar som inskränker sig till en cirkel av endast bytessamband är emellertid klart oförmögna att höja sig över den visdom, som en samtida kritiker av Ricardo demonstrerade, då han, vid ett angrepp på Quesnay och Smith, oförbehållsamt förklarade att eftersom den som inte utförde en tjänst, ej heller kunde ta betalt av någon annan person, måste alla de samhällsklasser vilka har en inkomst just genom detta faktum vara 'produktiva', och deras inkomst är ett mått på deras värde för samhället.¹² Man skulle kanske kunna säga att sådana distinktioner inte tillhör den ekonomiska vetenskapens område. Men om denna befallning åtyldes, skulle det få till följd att ekonomisk forskning berövades det mesta av sina praktiskt tillämpbara resultat, och att denna vetenskap samtidigt blev någonting helt annorlunda jämfört med vad ämnets grundare hade avsett.

Man får inte tro att Marx, genom att kritisera denna typ av abstraktion, angrep alla slag av abstraktioner från en rent empirisk utgångspunkt. Han riktade kritik mot en speciell metod att abstrahera på den grunden att man, genom att begagna sig därav, förväxlade huvudsak och bisak samt felaktigt uppfattade skenet som verklighet. Varje generalisering måste naturligtvis — det ligger ju i själva begreppet — bortse från vissa beståndsdelar i en situation; och i den utsträckningen måste nödvändigtvis 'teori' och 'verklighet' avvika från varandra. I själva verket var, som vi har konstaterat, Marx' tillvägagångssätt i lika hög grad abstrakt som den metod, vilken de klassiska ekonomerna använde. Den värdeteori, som Marx övertog från den klassiska nationalekonomin, och som han vidareutvecklade på betydande punkter, var även den en abstraktion, som grundade sig, inte blott på särskilda drag vilka förekommer allmänt i varje bytesekonomi, utan

¹² George Purves, *All Classes Productive of National Wealth* (1817). Denne herre hade inlett med att påstå att 'den stora grundläggande frågan, vilken hela den statistiska vetenskapen i större eller mindre utsträckning måste vara beroende av', gäller 'huruvida alla klasser framställer tillgångar av olika slag, eller om några är improduktiva'.

även på de speciella karakteristika, som kapitalismen företräder som ett system byggt på varuproduktion. När Marx kritiseras för att inte ge tillräckliga 'bevis' för sin värdeteori i *Das Kapital*, tycks man allmänt glömma bort att han genom denna teori inte lade fram någon ny och okänd doktrin, utan i stället tillämpade en princip, vilken var en del av den vedertagna traditionen inom den klassiska nationalekonomin, utan vilken han ansåg det omöjligt att göra något bestämt uttalande. Under dessa förhållanden hade han naturligtvis inte för avsikt att inleda sin analys av den kapitalistiska produktionen med annat än en definition av vissa grundläggande begrepp, såsom värde, bytesvärde och bruksvärde, vilka han även sätter i motsatsförhållande till varandra.

Dessa och närstående begrepp var obestriddigen abstraktioner, vilka företrädde endast mycket ofullständigt i verkligheten. Men i detta avseende var Marx' tillvägagångssätt varken mer eller mindre abstrakt än det som hans föregångare använde. Konkurrens var i sig en abstraktion, och det var även den 'perfekta marknaden' där 'normala värden' uppstod. 'Normala värden' kunde återfinnas i verkligheten, i likhet med Euklides' punkter och räta linjer, endast som 'avgränsande fall'.

De två abstraktioner vilka har orsakat mest högljudda protester bland dem som kritiserar Marx, var också allmänt förekommande bland äldre och samtida ekonomer och grunden till många av dessas mest framstående resultat. De abstraktioner, som utsatts för så skarp kritik, är följande: begreppet om homogent 'enkelt arbete', samt det antagande som gjorts i band 1 av *Das Kapital* angående 'kapitalets likvärdiga organiska sammansättning' inom alla produktionsgrenar. Det senare av dessa påståenden spelar, som vi har sett, stor roll hos Ricardo. Inom utrikeshandelsteorin, till exempel, utgjorde detta antagande grunden till tesen att en hög eller låg lönenivå i ett land inte påverkade handelsförhållandena, utan endast fick till följd en likvärdig eller motsatt förändring i vinstnivån.¹³ Som vi också har sett, låg samma antagande till grund för John Stuart Mills sats att 'efterfrågan på varor inte innebär efterfrågan på arbetskraft'. Det förekommer allmänt inom ekonomisk forskning fram till våra dagar att man förutsätter homogena enheter av en produktionsfaktor. Utan ett sådant antagande har begreppet om en 'normal' avkastning ingen betydelse: denna sats deltar, tyst eller öppet, i varje diskussion om den 'allmänna lönenivån' eller om en teori som behandlar 'normal vinst'. När Marx i det tredje bandet av *Das Kapital* medgav att den förutsättning han gjort om 'kapitalets likartade sammansättning', vilken utgjorde grunden för hans värdeprincip i det första bandet av samma bok, endast var en första approximation, gjorde Böhm-Bawerk ett stort nummer av den 'stora motsägelsen' mellan den första approximation, som gjorts i bokens första del, och de senare antagandena i den tredje delen. Böhm-Bawerk förklarade triumferande att hela Marx' system brakade ihop på grund av denna motsägelse. En författare skrev nyligen att 'det ingenstans finns tryckt ett sådant underverk av förvirring' som Marx' teorier¹⁴ Likväl fortgår allt härledande resonemang genom en process av successiva approximationer; och man kunde visa på liknande 'motsägelser' i alla sådana fall mellan en följd av osäkra avgränsningar, eller mellan vilken av dessa uppskattningar som helst och fakta. Det är fråga om vad en sådan ungefärlig bestämning används till. Vad som är viktigt är huruvida de resultat, som härleds ur uppskattningen, blir ogiltiga genom de inskränkningar, som en närmare approximation kräver — huruvida de förändringar som infördes i tredje delen av boken medför någon avsevärd skillnad beträffande de slutsatser som utvecklats ur antaganden gjorda i bokens första del.

I likhet med Ricardo fäste Marx stor vikt vid en analys av klassinkomsternas utveckling. I själva

¹³ Eftersom en förändring av lönerna inte kommer att påverka kvoten komparativa kostnader, om 'kapitalets sammansättning' är lika i alla näringsgrenar. Men om denna förutsättning inte gäller, kommer en förändring av lönerna att i större utsträckning påverka de industrier som har en stor andel arbetare i förhållande till maskiner än dem där förhållandet är det motsatta. Härav följer att de komparativa kostnadskvoterna kommer att förändras.

¹⁴ A. Gray, *Development of Economic Doctrine*, s. 301.

verket hade det intresse som Ricardo lade ned på att analysera förmögenhetsfördelningen framkallat Careys vrede och föranlett den senare att skriva följande: 'Ricardos system medför oenighet ... det skapar fientlighet mellan klasserna ... hans bok är rena handboken för demagoger, som önskar vinna makt genom jordfördelningen, genom krig och skövlingar.'¹⁵ På liknande sätt har en författare nyligen uttryckt sig angående Marx att denne, genom att 'spinna en vävnad av ekonomiska vanföreställningar' med 'en profetisk ton av rättfärdig indignation' syftade till att 'påvisa att klasshat är berättigat'.¹⁶ Sådana förvanskade uttalanden kan kanske låta underliga. Vad de betonar är emellertid i denna utsträckning sant: att Marx framför allt fäste uppmärksamheten på de klassband som tog sig uttryck i klassinkomster, med den fasta övertygelsen att detta förhållande var det som främst bestämde utvecklingstakten i det kapitalistiska samhället samt var av avgörande betydelse för varje prognos inför framtiden. Samtidigt skulle det vara felaktigt att påstå att Marx' intresse var begränsat till området distribution, och därigenom behandla hans analys som huvudsakligen en teori om fördelningsmekanismen. Produktion, byte och distribution kunde inte behandlas som skilda begrepp om ekonomiska samband, då de snarare utgjorde olika aspekter på samma förhållande; och de bildade en viktig enhet, vilket han påpekade upprepade gånger i sin Till kritiken av *den politiska ekonomin*.¹⁷

Värdelagen var en princip för bytesrelationer mellan varor, inklusive arbetskraft. Denna lag bestämde samtidigt det sätt, på vilket arbete fördelades mellan olika industrigrenar vid den allmänna samhälleliga arbetsfördelningen, och den var även vägledande vid fördelningen av resultatet mellan klasserna. Att påstå att varor hade vissa bytesvärden var ett annat sätt att säga att samhällets arbetskraft var uppdelad mellan yrken på ett särskilt vis, samt att (inbegripet i det senare påståendet) nationalprodukten delades upp mellan arbetare och kapitalister i ett speciellt förhållande, som uppehålle respektive inkomst. (Ett påstående beträffande till exempel värdena av spannmål och siden avser samtidigt i vilket förhållande arbetskraften fördelats mellan produktion av spannmål och siden. Om spannmål och siden var de enda två varor som framställdes, och den förra konsumerades av arbetarna och den senare av kapitalisterna, skulle man genom att säga att arbetskraften fördelades mellan sidentillverkning och spannmålsodling i ett visst förhållande, även påvisa att samhällets totala inkomst fördelades mellan arbetare och kapitalister på motsvarande sätt.) I den första delen av sin bok införde Marx ett förenklande antagande om en 'ren' kapitalistisk ekonomi: ett ekonomiskt system med 'ren konkurrens', vilket även de klassiska ekonomerna förutsatte, samt ett produktionssätt som grundade sig på ett enkelt samband mellan kapitalister och arbetare; de senare skulle utföra samtliga betydelsefulla produktiva aktiviteter, medan de förra helt enkelt uppträdde som kapitalister i ordets ursprungliga betydelse, det vill säga som ägare till egendomar och de därmed förknippade rättigheterna, samt som arbetsköpare.¹⁸ Denna förenkling skulle utgöra den allmänna modellen till alla existerande kapitalistiska samhällen (för vilka begreppet om 'ren' kapitalism obestridligen endast var en ungefärlig bestämning) i samma utsträckning som Euklides' linjer, punkter, cirklar och kuber kunde representera de viktigaste karakteristika, som avser alla nuvarande tredimensionella rymdförhållanden. Temat i denna del av boken var att analysera sambandet mellan de två

¹⁵ Carey, *Past, Present and The Future* (1848), s. 74, cit. i *Theorien über den Mehrwert*, Band II, s. 4.

¹⁶ E. Hallett Carr, *Karl Marx*, s. 277.

¹⁷ *Critique* (Ed. Kerr), s. 291, och så vidare. (Jämför avdelning 2 i Marx' *Inledning till Kritik av Nationalekonomin*, vilken ingår i denna bok.)

¹⁸ I ett brev till Engels år 1858 redogjorde Marx på följande sätt för de antaganden som gjorts i band I: 'Man förutsätter att arbetskraftens löner hela tiden är på sin lägsta nivå ... Vidare antar man att jordegendomarna=0 ... Detta är det enda sätt på vilket det är möjligt att undvika att behandla allt i varje speciellt förhållande.' Med dessa förutsättningar som grund, är värdet 'en abstraktion', vilken framträder i 'denna abstrakt utvecklade form' till skillnad från dess 'mera konkreta ekonomiska begränsningar'. Marx—Engels *Correspondance*, s. 106.

klassernas inkomster, samt att förklara ursprunget till och arten av den kapitalistiska profiten.

I det tredje bandet av *Das Kapital* påvisade Marx att, om man tog i beaktande att förhållandet mellan arbetskraft och maskiner, (eller mera exakt uttryckt, mellan variabelt och konstant kapital), varierade i olika industrier, fann man att varorna byttes, inte i enlighet med den princip, som han framlagt i bokens första del, utan efter vad Marx betecknade som deras tillverkningspriser ('prices of production'; det vill säga löner plus en genomsnittlig eller 'normal' profit). Han förklarade icke desto mindre att den princip som beskrivits i den första delen, likväl var avgörande för varornas värde på makroplanet, och härigenom för vinstnivån och även för själva tillverkningspriserna. Genom att göra detta uttalande, var Marx inte skyldig till den barnslighet som Böhm-Bawerk påstod, nämligen att ha påstått att helheten helt enkelt är lika stor som helheten.¹⁹ Vad Marx helt naturligt avsåg, var förhållandet mellan värdet på de färdiga produkterna, behandlade som en helhet, och arbetskraftens värde — detta avgörande samband, av vilket han, i likhet med Ricardo, ansåg profiter vara avhängig. Han hävdade att det fortfarande var sant, att fördelningen av nationalprodukten mellan arbetare och kapitalister (och härigenom profitens storlek och nivå) var beroende av förhållandet mellan dessa båda storheter; och att, (förutsatt att man kunde antaga att 'kapitalets sammansättning' inom de industrier, som tillverkade varor vilka var nödvändiga för livsuppehållet, inte avvek i alltför stor utsträckning från vad som var vanligt inom industrin i sin helhet), detta avgörande samband fortfarande kunde behandlas som om det bestämdes i enlighet med den enkla metod, som anvisades i bokens första del. Om så var fallet skulle inte den analys av mervärdet och av de faktorer som påverkar detta, kullkastas av de begränsningar som infördes i tredje delen. Kapitalistklassens inkomst och de förändringar som skedde med den, skulle fortfarande påverkas av samma förhållanden, fastän denna inkomst var annorlunda fördelad mellan olika industrier jämfört med vad som hade förutsatts i den 'första approximationen'.²⁰ Låt oss som en analogi antaga att man skulle formulera jordränteteorin med den grundförutsättningen att all jord var av samma beskaffenhet, och att man sålunda skulle påstå, att jordräntan skulle motsvara skillnaden mellan produktionskostnader och försäljningspriset på spannmål (med den förutsättningen att det senare bestämdes av gränskostnaden). Att införa det faktum att jorden är varierande i fråga om bördighet (och härigenom att det är olika dyrt att producera på varje bondgård och på varje tunnland), som en senare approximativ bestämning skulle då inte i någon större utsträckning ändra de resultat, som grundats på det enklare antagandet, förutsatt att framställningskostnaden för spannmål i genomsnitt förblev oförändrad och stod i samma förhållande till priset på spannmål som tidigare. Dessutom skulle de slutsatser, som utvecklats med hjälp av den tidigare uppskattningen, vara ett uttryck för vissa

¹⁹ *Karl Marx and the Close of his System*, s. 68-75.

²⁰ Det står alldeles klart att Marx var fullt medveten om karaktären av de inskränkningar som infördes i Band III, samt deras betydelse. Han förstod även i vilken utsträckning de påverkade de resultat, som kunde härledas ur förutsättningarna i Band I. Engels säger i sitt företal till 1891 års upplaga av *Wage-Labour and Capital* [Lönearbete och kapital]: 'Om vi följaktligen i dag, i likhet med ekonomer som Ricardo, hävdar att en varas värde bestäms av det arbete som är nödvändigt för att framställa den, inbegriper vi alltid de reservationer och begränsningar, som Marx gjort.' Marx hade mycket tidigare ställt Proudhon till svars för att denne sagt att en höjning av lönerna skulle medföra en allmän prisstegring. 'Om alla industrier sysselsatte samma antal arbetare i förhållande till det fasta kapitalet, dvs. till de redskap de använder, skulle i själva verket en allmän stegring av lönerna medföra en allmän profitminskning och varornas marknadspris inte undergå någon förändring. "Som emellertid handarbetets förhållande till det fasta kapitalet är olika i de olika industrierna blir alla industrigrenar, som använder ett relativt större fast kapital och färre arbetare, förr eller senare tvungna att sätta ned priset på sina varor', och omvänt i de industrier som begagnar sig av 'en förhållandevis mindre mängd fast kapital och flera arbetare ... Då kommer — fränsett några fluktuationer — en allmän stegring av lönerna i stället för att, som herr Proudhon tror, ha till följd en allmän fördyring, snarare medföra ett partiellt prisfall, dvs. ett sjunkande av marknadspriset på de varor, som företrädesvis framställs med maskiner.' (*Misère de la Philosophie* (utgiven 1847), s. 167-168.) *Filosofins elände*, Stockholm 1949, s. 179-180.

betydelsefulla sanningar om naturen och bestämning av jordräntan, (påståenden som är förknippade med vad man skulle kunna kalla knapphetssynpunkter angående jordräntan, till skillnad från den del av teorin som behandlar den relativa jordräntan), vilka man inte kunde uttrycka inom jordränteteorins ram, utan att hänvisa till detta samband mellan genomsnittskostnaden och genomsnittspriset.²¹

De slutsatser, som förblev opåverkade av dessa senare begränsningar, var åtskilliga och tillhörde dem som var mest betydelsefulla för det huvudsyfte som Marx arbetade med: nämligen att upptäcka 'det kapitalistiska systemets rörelselag'. Ricardos tes att 'om lönerna stiger, sjunker vinsterna', och den därur härledda slutsatsen att en ökning av lönerna kommer att uppmuntra kapitalisterna att ersätta mänsklig arbetskraft med maskiner, förblev båda orörda. Inte heller påverkades de krafter vilka orsakade att profitkvoten förändrades, däri inbegripet Marx' förklaring till 'profitkvotens tendens att sjunka', som vi senare skall betrakta, och vilken Marx ansåg mycket betydelsefull vid bestämningen av det kapitalistiska samhällets utveckling på lång sikt. Det finns emellertid också en mindre känd följsats till denna teori, som dock är viktigare nu, än då den skrevs; det resultat som Marx kom fram till beträffande monopolets verkningar. Marx hade påpekat att monopol inte kan höja profitkvoten i allmänhet (till skillnad från att profiterna kan öka inom vissa områden samtidigt som de sjunker i andra sektorer av ekonomin), utom i den utsträckning som monopolet kan åstadkomma lägre löner. Såvida monopolet inte påverkade förhållandet mellan arbetskraftens värde och varornas värde (det vill säga förändrade 'exploateringsgraden'), var man ur stånd att höja profitkvoten i sin helhet. Bortsett från den effekt ett monopol skulle kunna få i och med att man kunde sänka reallönerna under deras normala nivå, skulle uppkomsten av ett monopol 'endast överföra en del av den profit som tillverkarna av andra varor erhållit till varorna med monopolpris. En lokal rubbning av fördelningen av mervärdet mellan de olika produktionsgrenarna skulle indirekt äga rum, men själva gränserna för mervärdet skulle lämnas oförändrade.'²²

Den väsentliga skillnaden mellan Marx och den klassiska nationalekonomin låg således i mervärdeteorin. Om dess betydelse inte var av etisk natur, vari låg då dess praktiska användbarhet? Helt naturligt var dess funktion, som en grund för kritik av kapitalismen, i många avseenden likvärdig med den betydelse som jordränteteorin hade för Ricardos skola i deras angrepp på de jordägandes intressen. Jordränteteorin hade utgjort grunden för påståendet att just de politiska åtgärder, som tenderade att sänka profitnivån och därigenom fördröja kapitalackumuleringen och de industriella framstegen, samtidigt skulle öka den jordägande klassens inkomster samt även den improduktiva konsumtion som var en stor belastning på nationens välförstånd.²³ Teorin om mervärdet innebar att, eftersom de två klassinkomsterna profiter och löner var så fundamentalt olika till sin natur, och i det sätt på vilket de bestämdes, karakteriserades förhållandet dem emellan nödvändigtvis av fiendskap i en bemärkelse, som markant skilde detta samband från de relationer som råder mellan köpare och säljare på en fri marknad. Den kapitalistiska klassen skulle ha intresse av att föreviga och utvidga klassamhällets institutioner, vilka kvarhöll proletarietet i en beroende ställning och skapade mervärdet som ett inkomstbegrepp, på ett lika kraftfullt sätt, som

²¹ I det att Böhm-Bawerk bygger upp sin teori om kapitalet, använder han, egendomligt nog, som ett första ungefärligt värde det som han förkastar hos Marx, nämligen 'att en lika lång tillverkningsperiod antages råda samtidigt inom alla sysselsättningar'. (*Positive Theory of Capital*, s. 382 och s. 405.)

²² *Das Kapital*, Band III, s. 1003.

²³ Ricardos resonemang löd så att det faktum, att den avtagande avkastningen på jorden under framåtskridandets gång skulle medföra att jordräntan steg, och även leda till lägre vinster genom att öka kostnaderna för arbetarnas uppehälle. Det enda sättet att förhindra detta, och således upprätthålla möjligheterna till kapitalbildning och industriell expansion, var att öppna utrikeshandeln och tillåta konkurrens från importerade råvaror.

den jordägande klassen tidigare hade velat upprätthålla spannmålslagarna; proletariatet skulle däremot samtidigt ha ett motsvarande intresse av att försvaga och förstöra dessa grundläggande egendomsförhållanden. Varje förändring i profitens storlek skulle få en annorlunda verkan på det ekonomiska systemet jämfört med en förändring i något annat pris eller inkomst, eftersom profiten utgjorde inkomsten för den klass, av vars beslut och förväntningar hela systemets funktionsduglighet var beroende — ovan nämnda skillnad i verkan på det ekonomiska systemet hade som vi skall se särskilt stort samband med Marx' kristeori. Dessutom kunde det mycket väl ligga i de kapitalägandes intresse att fördröja utvecklandet av produktivkrafterna och att löna en politik som var skadlig för att åstadkomma välstånd, förutsatt att dessa åtgärder var ägnade att utvidga möjligheterna till utsugning och öka kapitalets avkastning. Denna möjlighet övergick till att betraktas som en sannolikhet, till följd av själva karaktären hos den tekniska bas på vilken den industriella kapitalismen hade byggts upp. Grundad på maskiner med stor kapacitet samt på en teknik som bygger på stordrift, hade den fortlöpande kapitalackumuleringen en benägenhet att ständigt utvidga och bredda denna grund: det var en utveckling som, genom att underlätta en fortgående koncentration och centralisering av kapitalet, i allt större utsträckning jämnade vägen för monopolism. Den bild som Marx presenterade av dessa utvecklingstendenser är välbekant. Klassmotsättningarna blev skarpare, inte mindre påfallande allt eftersom monopolismen växte; den besuttna klassens inkomster framstod mer och mer öppet som frukter av monopolistiska åtgärder. Men samma process som bekräftade den växande 'samhälleliga karaktären' hos produktionsprocessen smidde själv det verktyg, vilket skulle bryta de band som 'det enskilda tillägnandet' lade på ekonomin. 'De produktivkrafter, som utvecklas inom ramen för det borgerliga samhället, skapar samtidigt de materiella villkoren för avskaffandet av denna motsättning.' Utvecklingen skapade också ett disciplinerat och välorganiserat industriproletariat; till dess att denna klass, som skulle befinna sig i ett allt större motsatsförhållande till det system av äganderättsförhållanden, som så uppenbart hade hämmat produktionen, skulle kräva och tvinga fram sin och samhällets frigörelse, genom att beröva sina utsugare äganderätten till produktionsmedlen. Eftersom ett system, byggt på massproduktion och komplicerad teknik, inte skulle kunna återgå till förhållanden baserade på småföretag, måste den negativa handling som expropriering innebär, nödvändigtvis vändas till något positivt, nämligen socialisering, i den bemärkelsen att man överför jord och kapital till att ägas kollektivt av arbetarnas stat. Denna revolutionära handling av de organiserade arbetarna — upprättandet av kollektivt ägande — skulle i själva verket bli den urkund som bekräftade jämlikhet och enskilda rättigheter, vilken adertonhundratalets liberalism hade drömt om, men inte kunnat förverkliga. Det skulle bli den enda verkliga urkunden om enskilda rättigheter just därför att (med det *Kommunistiska Manifestets* ord) 'i det borgerliga samhället är kapitalet självständigt och personligt, under det att den arbetande individen är osjälvständig och opersonlig'; därför att det väsentliga i friheten för folkets stora massa kunde endast visa sig genom undertryckandet av makten hos den klass som sög ut den andra och genom att avskaffa den privata äganderätten till jord och kapital, vilka just skänkte denna makt till en av klasserna.